

igro utrjujeta vrednote, obenem pa omogočata ventil za družbene napetosti. Ena od zanimivejših implicitnih tem, ki bi jo bilo mogoče še posebej poudariti, je vloga jezika in narečja kot nosilca identitete in lokalne moči. Pšajd upravičeno opozarja, da govor v narečju ni le folklorni okras, temveč ena od glavnih vrednot skupnosti.

Zbornik *Vleka ploha in poroka z borom* predstavlja pomemben prispevek k razumevanju pustnih šeg v širšem srednjeevropskem prostoru in hkrati dragocen dokument časa, v katerem se raziskovalci zavedajo lastne vpletenosti v procese ohranjanja in interpretacije tradicij. Njegove prednosti so v interdisciplinarnosti in nadnacionalnem pogledu, bogatem slikovnem gradivu in kritičnem pristopu, ki ne romantizira ljudske kulture, temveč jo obravnava kot dinamično, živo prakso, vpeto v sodobne kulturne politike. Publikacija je namenjena raziskovalcem, ki se ukvarjajo z ljudskimi šegami, nesnovno kulturno dediščino in primerjalno etnologijo, pa tudi tistim, ki jih zanima širši razmislek o vlogi skupnosti pri ustvarjanju kulturne kontinuitete. Ob branju se postopoma razpira tudi vprašanje, kako se raziskovalci umeščajo v polje, ki ga preučujejo. Menim, da je pomembno ohraniti kritičen pogled do tega, do kolikšne mere so raziskovane šege sooblikovane prav s tem, ko jih opisujemo, interpretiramo in posredno ohranjamo. Tako zbornik poleg osvetlitve konkretne pustne prakse spodbuja k samorefleksiji o odgovornosti stroke pri oblikovanju podob o tradicionalnem in o vlogi raziskovalca kot tolmača med preteklostjo in njenimi sodobnimi uprizoritvami.

Jana Rajh Plohl

Mnenje etnologa in kulturnega antropologa o filmu Eme Kugler *Nekoč v Posočju*

Film Eme Kugler *Nekoč v Posočju*, ki prikazuje življenjski svet t. i. starovercev, sem si ogledal 18. februarja 2025 v Kinodvoru v Ljubljani. Tukajšnje mnenje ni recenzija v pravem pomenu besede, saj si filma nisem ogledal z namenom podajanja ocene. K pisanju mnenja sem bil povabljen naknadno s strani *Etnologa* (domnevam, da zato, ker sem o starovercih že pisal v kontekstu etnologije oziroma antropologije). Zato bom bolj kot o filmu razmišljal o njegovem pomenu za etnologijo oziroma antropologijo, pri čemer bom upošteval svoje že objavljene poglede na staroverce.

Film je prireditelj Kinodvor opisal kot »poetični dokumentarec«, sicer pa ga umeščajo med igrane dokumentarce. V poetičnost filma se, kot rečeno, nočem spuščati (v njej sem sicer užival), zanima pa me njegova dokumentarna vrednost – kot rečeno, še posebej v kontekstu vede, ki svoja znanstvena vprašanja gradi okoli njegovih vsebin, kot so načini življenja, družbena in ekološka razmerja, šege, rituali, prakse, idejni svetovi, pripovedi, jezik itn. V Kinodvoru je ogledu filma sledil pogovor z avtorico, ki je bila glede njegove dokumentarne vrednosti popolnoma jasna. Povedala je, da ne gre za dokumentarec o starovercih, ker bi za takšen film potrebovala preverjanje virov, kar pa v tem primeru ni mogoče, saj obstaja en sam vir – knjiga *Iz nevidne strani neba* Pavla Medveščka (2015). Film je zato »le« filmska uprizoritev te knjige. Toda ta uprizoritev po mojem prinaša pomemben učinek, ki ga bom postavil v kontekst znanstvenega dvoma v staroverce.

Preden se je lotila filma, je Ema Kugler opravila velikansko uredniško delo, saj je nepregledno množico po knjigi razpršenih podatkov uredila in prenesla v zgodbo z repom in glavo. Naredila je izjemno delo, ker – kot je povedala – je šlo za naporen in zamuden podvig. Doslej, vsaj po meni znanih objavah na to temo, česa podobnega drugi niso naredili. Knjiga *Iz nevidne strani neba* je namreč obsežna gmota besedil, ki se razpredajo na vsa mogoča področja in ki jim zaradi kolažne kompozicije sledimo drugače, kot bi jim v kakšnem zgodovinskem romanu, strokovnem ali znanstvenem besedilu – ali filmu. Nekatere v knjigi zbrane pripovedi Medveščkovih sogovornikov so fragmenti v obsegu le nekaj vrstic, druge se vlečejo čez več strani, pri čemer skačejo iz teme v temo. Ko beremo knjigo, lahko zaradi te kompozicije nekatere stvari sproti pozabimo, ker nas prevzemajo nove in nove komaj verjetne zgodbe, ali pa uidejo naši pozornosti, ker se v sosledju odkrivanja neslutnih razsežnosti staroverstva zazdijo obrobne. Nihče od tistih, ki smo pisali o starovercih, ni (vsaj javno ne) kakofonije Medveščkove knjige prepisal v bolj receptivno zgodbo, ki bi hkrati predstavila celovitost neke družbe in posamičnosti, ki jih v besedilu kar mrgoli. Film nam tako pomaga prestopiti iz neobvladljivega labirinta Medveščkovih »terenskih zapiskov« v popolnoma razumljivo uro in pol dolgo pripoved o prav posebni skupini ljudi »nekoč v Posočju«.

237

Zdi se torej, da smo rabili prav film, da je nekaterim na videz obrobnim zgodbam dal približno enako dolžino in s tem težo kot drugim, ki ob branju delujejo mogočnejše. A s to rekompozicijo in premeščanjem težišč – pri čemer pa avtorica ničesar ni dodala, le ponovno je sopostavila, kar je v knjigi – moremo ugotoviti, da je pred nami nekaj še bolj neverjetnega, kot se je zdelo, ko smo se prebijali skozi knjigo. Vzemimo konkreten primer. Nekje na začetku filma gledalca osupne kozmogonična zgodba o stvarjenju sveta in človeka. Iz branja knjige se je nisem spomnil, zato sem jo po projekciji poiskal še v knjigi, kjer jo najdemo na straneh 299 in 300. Ob branju ni zbujala mojega zanimanja, film pa ji je dal »pravo« vrednost, tj. vrednost temeljnega mita, saj je takšen mit v mnogih kulturah samoutemeljitvena pripoved. Ema Kugler je torej izpostavila nekaj bistvenega iz Medveščkove knjige, kar smo ob branju zlahka spregledali.

Vendar pa se na tej točki za etnologijo oziroma antropologijo stvari zapletejo. Ko uzremo mogočno zgodbo stvarjenja na filmskem platnu, se kaj hitro zavemo, da imamo opravka z nečim, čemur ni para. Raziskovalke in raziskovalci slovanske mitologije so namreč pogrešali prav kozmogonični mit. Ker ga v slovenščini (in širše) skorajda niso našli, razen v metodološko spornem zapisu Janeza Trdine (bajke iz Šiške in Mengša), so se morali vprašati, če je takšen mit sploh obstajal. A če upoštevamo Trdinove bajke, lahko zaključimo, da so v primerjavi z obsegom in izčrpnostjo staroverske kozmogonije prava marginalija. Medtem ko so si etnologi belili glave, kaj bi s Trdino, če pa vemo, da ni bil zanesljiv zapisovalec ljudskega gradiva, se naenkrat pojavijo staroverci, torej Medvešček, z nečim veliko bolj imenitnim. Ubogi Slovani s komaj verodostojnimi fragmenti ob vzporejanju s staroverskim mitom, ki ima popolno strukturo začetka in konca ter vmesne zaplete in detaje o fazah nastajanja sveta in prihodu človeka. Etnologom je tako film, ker je poudaril nekaj v knjigi obrobne, ponudil odlično osnovo za resen dvom v staroverce: če so si namreč Ivan Grafenauer, Zmago Šmitek, Monika Krojež Telban in še mnogi, tudi tuji, raziskovalci tako belili glave s Trdinovimi kozmogonskimi bajkami, kako lahko brez sumničenja sprejememo kozmogonijo starovercev, pri čemer je ta mit seveda le kapljica

v morju enako enkratnih, nikoli še slišanih zgodb (če ostanemo le pri zgodbah in se ne spuščamo še v marsikaj drugega, enako enkratnega, izključno staroverskega)?

Po ogledu filma sem najprej pomislil, da poslej nihče, ki nekaj ve o etnologiji oziroma antropologiji, ne bo mogel več resno verjeti v obstoj starovercev kot zgodovinske skupnosti. Šele film zares prezentno predstavi težo vseh menda nikoli nikomur (razen Medveščku) razkritih skrivnosti neke skupine ljudi. Hvala torej Emi Kugler, da je morda še komu izmed dvomljivcev v omenjeni znanstveni disciplini odprla oči.

Avtorici pa sem osebno hvaležen še za en vrhunski insert, ki spet govori o prizoru, ki se ga iz knjige nisem spomnil. Ta animirani dodatek – dodatek zato, ker izstopi iz rdeče niti pripovedi – namreč zelo jasno predstavi, kar sem poudarjal v vseh svojih člankih o starovercih: da so Medveščkovi sogovorniki imeli domišljijo in da je ta, skupaj z Medveščkovo domišljijo, ključ v skrivnosti starovercev. Napletanje zgodb o tem in onem (v knjigi in filmu temu rečejo, da so *čantárjali*, pri čemer pa knjiga (Medvešček 2015: 281–283) temu nadene privzdignjen, malce duhoven pomen) je namreč družbena praksa, za katero si kot Posočan upam trditi, da je v tistih koncih še živa. V filmu uprizorjeno nakladanje je sicer resda delo velemojstrov, kakršnih morda ni več, toda praksa večurnega skupinskega sedenja in bluzenja (s podporo kakšne omame) na srečo še ni zamrla. Tudi sam kdaj posedim v takšni prijetni družbi, a da bi verjel prav vsemu izrečenemu ...

REFERENCI

MEDVEŠČEK, Pavel - Klančar

2015 *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Nekoč v Posočju. Scenarij in režija Ema Kugler, fotografija Lev Predan Kowarski, Dejan Ulaga, montaža Ema Kugler, glasba Robert Jiša, zvok Boštjan Kačičnik, animacija Matej Lavrenčič, produkcija Zavod ZANK, 2024, 90 min.

Miha Kozorog